

# KÖNYVESPOLC

## Győr vármegye települései XVIII–XIX. századi kéziratos térképek

A levéltárakban őrzött dokumentumanyag sajátos részét jelentik a kéziratos térképek. A XVIII. század második felétől kezdve egész sor városról (városrészeiről), falvakról, uradalmakról készült egy-egy példányban általában színezett, általában nagyméretű, olykor 1m5-t is meghaladó térkép. A gondos munka eredményeként létrejött felszín-ábrázolások gyakorlati célt szolgáltak. Vármegyeházai, városi hivatalokban, uradalmi gazdatisztek hivatali helyiségében rendszeres használatban voltak. Amikor már nem volt rájuk szükség, elavultak, s újabb készült, akkor a régi térképeket összehajtogatva az iratok közé tették. A XIX. századtól kezdve a vármegyék is egyre többször foglalkoztattak mérnököket, akik fölmérték a településeket, tájegységeket. Minden faluban ott voltak a kataszteri térképek is, amelyekből pontosan kideríthető volt, melyik birtokosnak hol vannak a földjei s mekkorák (a kataszteri térképekhez birtokjegyzékek is készültek). Birtokpererekhez is készültek térképek, ezeket a perek lezárása után az iratok közé helyezték.

A térképek, amelyeknek többsége a XVIII–XIX. században megszokott irat-méretnél nagyobb volt, csak többszörös hajtogatás után lehetett elhelyezni az iratok közé. Egyes térképek már a használat során is megsérülhettek, a hajtogatás és összehajtogatás miatt papíryanaguk gyakran töredezetté vált. A por, és olykor a nedvesség is károsíthatta őket. Mivel ezek a térképek egyetlen példányban készültek, különösen becsesek számunkra. Történeti forrásértékük is szinte felbecsülhetetlen, mert e térképek nélkül a gazdálkodásra, a településszerkezetre stb. vonatkozó írásos források jelentős része csak nehezen, vagy olykor szinte egyáltalán nem értelmezhető.

A levéltárakban a kéziratos térképeket hagyományosan az iratok között tárolták, s a különféle mutatókból sem volt egyértelműen kideríthető, hogy mely iratokhoz tartozik térkép, s melyekhez nem. 1955-ben, a Levéltári Híradóban tették közzé Balázs Péter munkautasítását a kéziratos térképek feldolgozásáról. Ezt követően mind a Magyar Országos Levéltárban, mind a területi illetve szaklevéltárakban megkezdtek az iratanyag közül a térképek kiemelését és belőlük különgyűjtemény kialakítását. Egy évtized alatt nagyrészt befejeződött a munka, illetve olyan fázisba jutott, hogy elkezdődhetett a térképgyűjtemények jegyzékének közzététele. 1965-ben jelent meg a „Kéziratos térképek a területi állami levéltárakban” sorozat első hat kötete, közte a Győri Állami Levéltár térképgyűjteménye. A Magyar Országos Levéltár restaurátorműhelyének kapacitása az 1970-es években már lehetővé tette, hogy megkezdje a megyei levéltárak sérült térképeinek restaurálását. Az évtizedek folyamán térképek százai váltak így a kutatás számára

hozzáférhetővé. Az utóbbi idők eredménye az is, hogy a térképek tárolására megfelelő biztonságos fémszekrényeket is beszereztek a levéltárak.

Tekintettel a térképek különleges történeti értékére és egyedi voltukra, kezdetől fogva gondot jelentett az, hogy a kutatás során megsérülhettek. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár ezen ügy próbált segíteni, hogy 1977–1979 között Román János szerkesztésében négy füzetben megjelentette a levéltár kéziratos térképein látható földrajzi nevek jegyzékét. Az adatgyűjtés nehéz és felelősségteljes munkáját Szegőfi Anna és Kováts Dániel végezték el. Természetesen azok, akik nem a helynevek miatt akarták kutatni a térképeket, ezt a segédletet félretehették, s kézbe kellett venniük az eredetieket.

A helytörténeti monográfiák, tanulmányok számára egyre gyakrabban készítettek fotómásolatot kéziratos térképekről. Ezeket az 1960/70-es években többnyire viszonylag kis méretben és fekete-fehér színben reprodukálták. Mindez a legtöbb esetben annyit jelentett, hogy még erős nagyítóval sem tudta kibogarászni a részleteket a kiadvány olvasója. Az utóbbi évtizedek színes reprodukciói valamivel sikeresebbek voltak, ám a nem megfelelő felbontás miatt egyes ábrák illetve a szöveg egy része továbbra is olvashatatlan, feloldhatatlan maradt.

Pedig nagy szükség lenne a levéltárban őrzött kéziratos térképek minél nagyobb hányadának nyomtatásban való közzétételére. Eddig a legsikeresebb sorozat ebben a tekintetben a Vas Megyei Levéltárban szerkesztett Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények című folyóirat melléklet sorozata. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár megkezdte a területre vonatkozó II. József kori katonai felmérés térképlapjai színes reprodukcióinak közzétételét.

Ebbe a sorba illeszkedik Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának kiadványa, amely egy újfajta forráskiadvány-típus első darabja. A pompás kiállítású kötetben Győr város két térképét (1793, XIX. sz. második fele), egy 1786-os Győr és Moson vármegyei térképét, a Tó-, Sziget-, Csilizközi járás Tóközi térképei közül 49 darabot, a Pusztai járás térképei közül 32 darabot, a Sokoróaljai járás térképei közül 13 darabot tettek közzé. Nemcsak a színes térképlapokat közlik, hanem a térkép részletes leírását, a rajta található szövegeket s a helynévanyagot (határneveket, utcaneveket) is. A számítógépes technikának köszönhetően a reprodukciók kitűnő minőségűek; így a térképek a hon- és helytörténeti kutatás számára minden tekintetben használhatók, anélkül, hogy az eredeti darabokat kézbe kellene venni.

A kötet terjedelmének egyharmadát teszik ki a térképekhez kapcsolódó tanulmányok. *Göcsei Imre* A térkép mint tudományos forrás című tanulmányában a térképkutatás világtörténetéről ad átte-

kintést, röviden összefoglalva Győr vármegye Térképezésének múltját. Kár, hogy a szakirodalmi hivatkozás kevés, pedig (szerkesztési szempontból) hely is lett volna rá bőven.

*Unti Mária* A térkép mint forrás a földrajzi névkutatásban című tanulmánya Gönyű, Gyórszentiván, Bőny-rétalag és a szlovákiai oldalán található Szap példáján mutatja be a földrajzi névkutatás térképes adatokon alapuló módszerét. Közös a települések nevének személynévi eredete. Azután a domborzatra, a vízrajz változására utaló helyneveket vizsgálta. Jellegetesek az ún. hosszú életű nevek. Az egykori művelési ágakra emlékeztető nevek: Kenderföldek, Káposztáskertek stb. Gyakoriak a tulajdonosokra utaló nevek (pl. Kovács-tó). Irányjelző nevek, a föld minőségére, a jellemző növény- és állatvilágra utaló nevek is olvashatunk jellemző példákat. Hasznos lett volna, ha a névtannal kapcsolatos fontosabb szakirodalmat is felsorolja. Lett volna erre csaknem három hasábnyi hely.

*Filep Antal* etnográfus tollából való a kötet legterjedelmesebb tanulmánya: Térképek vallomása Győr megye néprajzáról, tájtörténetéről és környezeti kultúrájáról. Részletesen jellemzi a megye természeti adottságait tekintve két elkülönülő részét: a „vizes vidéket” és a „száraz vidéket”. A térképek segítségével meghatározható a falvak települési rendje és a határhaznosítás mikéntje is. Győr városával és határával külön részben foglalkozik. A térképek segítségével határozza meg a településtípusokat. Végül az uradalmakról, az úthálózatról és a közeledésről értekezik. Összegzésében értéke-li a térképek néprajzi hasznosításának lehetőségeit. A tanulmányhoz igen gazdag irodalmat is mellékel.

*Néma Sándor* megyei levéltárigazgató (a kötet szerkesztője) Győr vármegye településhálózatának átalakulásáról (1526–1720) adott áttekintést. A XIX. század második felének zseniális régész-történeti-tudományszervezője, Römer Flóris gondolatait idézi bevezetőjében. Römer már 1865-ben látta, hogy a tagosítás után a régi birtokviszonyok egyetlen tanúbizonyságai a birtoktérképek maradnak, ha kihal az a korosztály, aki még emlékszik a múlt emlékeire. Az 1860 óta eltelt csaknem másfél évszázad alatt több kutató foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. A feltárt térképek alapján az addigi eredményeket szándékotok kiegészíteni (és olykor módosítani is) a tanulmány szerzője. Jól hasznosította munkájában az egr B. Huszár Éva kartográfus tanulmányát Heves megye elpusztult falvairól. Szulejmán szultán 1529-es Bécs elleni hadjárata időszakában az útba eső Duna-menti 20-30 km-es sávban a portaszám csaknem felére csökkent. Az oszmán-török főerők vonulása 1594-ben és 1683-ban hasonló pusztulással járhatott. A királyi csapatok 1542-es, 1566-os, 1598–1600 közötti és 1686-os hadjáratának pusztításai is hasonló nagyságrendűek lehettek. Természetesen számításba kell venni a kisebb hadjáratokat (portyázásokat) is. Több község esetében a kéziratot térképek a biztonságai az eredeti helyükről való elköltözésnek (pl. Ásvány, Abda). A térképekről jól nyomon követhető a Duna medrének változása is.

Győr déli kapuja előterében volt 1582-től a heti marhapiac. Jelentős maradt a dombvidéken a szőlőművelés. Az elpusztított községek helyén az alföldi pusztákhoz hasonló bérleti rendszer alakult ki. A Szigetköz számára Győr 1594-es török kézre kerülése járt jelentős pusztulással. Mellékletben közli a 1622-es porta összeírásait, az 1630-as és az 1638-as portális összeírás adatait, valamint a lakosságszámot az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv adatai alapján. Az adattárat az 1715-ös és az 1720-as regnicoláris conscriptio közlése zárja. A tanulmányhoz gazdag bibliográfia tartozik.

*Nemeséri Lilla* a Tó-Sziget-Csilizközi járás XVI–XIX. századi hajómalmainak adatait gyűjtötte össze és rendszerezte. Áttekintést ad a malomtípusokról, a hajómalmok szerkezetéről, a céhszerről, a malmokra vonatkozó rendszabályokról, a malomtörzskönyvek alapján közli a malmok számát (1869-ből). Az utolsó három hajómalom 1945-ben pusztult el, a világháború harcai során.

*Tanai Péter* egyetlen település, Nyalka (orsós szerkezetű, eredetileg egyutcás útifalu) térképeinek leírására vállalkozott. 1857–1860-ban készült el a község határának tagosítási térképe. A számítógép segítségével különböző léptékű, tájolású és jellegű térképek, továbbá légi fényképek összehasonlítására tett kísérletet. Erre a digitális technika ad lehetőséget. Ezt alkalmazás részleteit is leírja. Mellékletben be is mutatja az egymásra dolgozott térképeket. A légifényképek felhasználása a néprajzkutatásban elsősorban Filep Antal érdeme.

A kötet terjedelmének nagyobb részét a térképek leírása, valamint a színes térkép-közlések teszik ki. A kötet nem csupán a levéltár munkája, hanem példás együttműködés keretében született (egyházmegyei- és pannonhalmi főapátsági levéltár, megyei múzeum, megyei könyvtár). Része van a szép munkában a Bodnár Stúdióknak, Nagy István fotóművészeknek, a technikai szerkesztőnek, s a nyomtatást végző Palatia Nyomdának is. Nagyon jó gondolat, hogy a díszborító fülszöveg részletes életrajzot közöl, a kötet valamennyi szerzőjéről. A magyar helytörténeti-honismereti irodalom egyik legnagyobb új teljesítménye ez a kötet. Bár minél több hasonló követné. Jó lenne, ha a többi megye is követné a példát.

Természetesen nemcsak a nyomtatott formában, való közzététel lehet a kéziratot térképlapokhoz való könnyebb hozzáférésben a lehetséges út. A térképek digitalizálása lehetővé teszi, hogy CD lemezen, a számítógépen is tanulmányozni lehessen e féltett kincseket. Ezt az utat járja a Magyar Országos Levéltár, s lehetővé vált, hogy az ott őrzött gazdag dokumentum-anyag anélkül kutathatóvá váljon, hogy valaki költségesen és sok időt igénylő módon távoli vidékekről is a fővárosba utazni legyen kénytelen. Természetesen mindennek az előfeltétele, hogy minél több térkép feldolgozásra alkalmas, restaurált állapotba kerüljön.

(Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Győr, 2003).

Csorba Csaba

SZÉNÁSSY ÁRPÁD (szerk.):

## Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona I. A Nyitrai Kerület

A szlovákiai Révkomáromban élő mérnök, helytörténész, könyvkiadó Szénássy Árpád a helyi KT Nyomda és Kiadó Kft. tulajdonosa régi elkötelezettségű és kitüntetettje a honismereti mozgalomnak. Az 1990-es évek közepe óta jelenteti meg Honismereti Kiskönyvtár sorozatcímű az azóta 200 darabot közelítő kis füzeteket. (Ld. Honismeret 2003/4. sz. 122–123. old.) A felvidéki helységek történelmi és művészeti értékeit bemutató magyar és szlovák nyelvű munkákon túl több, – a történelmi Komárom vármegyéhez kötődő – személyiség életrajzát is megírta. Doktori disszertációjában az említett terület élelmiszeriparának múltjával foglalkozott. A *Komáromi sajtó kétszáz éve* címmel a helyi hírlapírás történetéről készített összegző kézikönyvben, kutatási segédletben teljességre törekvően mutatta be a Komáromhoz kötődő folyóiratokat, újságokat.

Hosszú kutatómunka, kézikönyv írás szerkesztés, mérnöki pontosságra törekvős jellemzőjeként említhető meg a *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikonának első. Kötete, A Nyitrai Kerület Szlovákia* című munka. Ezzel csaknem egyidőben jelent meg a Nap Kiadónál Dunaszerdahelyen a *Középkori templomok a Csallóközben* címmel Kovács László és Görföl Jenő könyve. Nincs átfedés a két mű között, de azonos tőről fakadnak. Együtt jelzik azt a törekvést, hogy egy szűkebb-tágabb terület művészettörténelmi értékeit számba kell venni. Ezt persze sok szempontból eltérő módon teszi a két kötet. Konceptiójuk, felépítésük és szerkezetük eltérő volta ellenére szellemi indíttatásuk, összetartozásuk éppoly nyilvánvaló, mint e két sikeres kiadó szlovákiai magyar szellemiséget ápoló, hagyományőrző tevékenysége.

A *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikonának ez a kötete* egy hét kötetre tervezett templomlexikon sorozat első darabja. A mai szlovákiai Nyitrai Kerület, az egykori Komárom, Esztergom, Nyitra, Bars és Hont vármegyék területéről csaknem száz korai egyházi építészeti emléket ismert a szerző saját – nem régészeti és nem művészettörténelmi, inkább szakirodalmi – kutatásai eredményeként lexikális tömörséggel, egységes szerkezetben. A település neve, a templom titulusa, a falu első okleveles említése, falunév változatok felsorolása a történelmi források évszáma szerint követik egymást a lexikonban. Az alapadatok között lajstromozza a település földrajzi elhelyezkedését, az épületek műszaki adatait. Az építés, átépítések, restaurálás dátuma után fotókkal, alaprajzokkal egészíti ki e tömör dokumentációt, mely adatok részben már az említett *Honismereti Kiskönyvtár* sorozat készítősekor is rendelkezésre álltak.

A kora Árpád-korban a templomépítkezések legfőbb kezdeményezője és támogatója a kötet elején idézett Szent István-i törvénynek megfelelően a királyi hatalom volt. A hitélet terjesztésére és megszilárdítására behívott szerzetesrendek európai építészeti gyakorlatuk terjesztői voltak hazánkban. A rendi regula szerinti hasonlóságok,

azonos stílusjegyek figyelhetőek meg a tőlünk nyugatabbra épült templomokkal. Ezzel összefüggésben érdemes kiemelni az Árpádok alatt a nyitrai dukátus részét alkotó, a XI. századtól a Hont-Pázmány nemzetség birtokközpontjaként számotartott *Bény* község négy ismert ilyen épülete közül a premonstreiek által Kisbényben emelt templomot. Ez egy Magyarországon ritka, kereszthajós elrendezésű épület. Mivel a rend a ciszterekről vált le, s kevésbé szigorú szervezeti keretek között működik, ezért a templom térkapcsolatai sem kötöttek. Ez a középkori magyar szerzetesi építészett egyik jellegzetessége.

A XI–XII. század során a királyi és egyházi megrendelők mellett világi építetők is megjelentek, akik hatalmuk kifejezésére nemzetségi monostorokat emeltek. 1217 előtt épült az Amadé nemzetség Szűz Mária kolostortemploma, valamint az ugyancsak *Bény*hez tartozó *Apátiban* feltárt földesúri templom, ami a környék egyik legrégebbi építménye. E korszakból bőségesen maradtak fenn falusi templomok is, melyek elemi liturgiái funkciót töltöttek be. Különös, de nem ritka a kör alaprajzú tér (hajó), a *rotundatemplomok* típusa.

Az ugyancsak *bényi*, XII. században épült, kiváló akusztikájú kerektemplom, temetőkapolna henger alakú falát 12 félköríves ülőfülke díszíti. Ez nyilvánvaló utalás a 12 apostolra. Az alaprajz a római Panteonra vezethető vissza.

A román kori művészeti stílusnak főként a templom és várépítészetben megnyilvánuló stílusjegyei a szűkebb magyarországi-, zsámbéki, jáki, lébényi és vértesszentkereszti alkotások mellett értékes felvidéki építményeken is megfigyelhetők. A *Felvidéki Árpád kori templomok lexikona I. kötetének* legfőbb értéke, hogy e párhuzamokra felhívja a figyelmet. Mint az előszóban olvasható, ugyanakkor „az építészettörténet fehér foltjának megszüntetését sugallja. (...) Egy olyan kor feltárását, megismerését tűztük ki célul, mely végeredményben meghatározza az ezereves egyházi építészet és kiindulópontja volt az építészettörténelmnek.”

Fedezzük fel együtt közös kincseinket, melyekkel gazdagítjuk Európát.

Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona I. kötet. A Nyitrai Kerület Szlovákia. Szerk. Szénássy Árpád.

(KT Könyv-és Lapkiadó Révkomárom, 2002)

Dr. Horváth Géza

### „Alkotni, teremteni kell!”

– Éhen Gyula emlékezete  
Szerk.: *Köbölkúti Katalin*

2003. november 20-án egy egyszerű szombat-helyi polgármester (hivatali ideje 1895-1902), a jelentéktelen kisvárost modern várossá szervező *Éhen Gyula* születésének 150. évfordulóját tudományos konferencia keretében ünnepelték a vasi megyeszékhelyen. E konferencia előadásai, valamint egy újabb tanulmány, továbbá Éhen váloga-

tott írásai alkotják az itt bemutatott kiadvány tartalmát.

Éhen Gyula egész pályafutásának – nemcsak polgármesteri tevékenységének – meghatározó vezérfonala a modern város megteremtése, amelynek alapelveit hasonló című könyvében részletesen is taglalta. A Modern város mellett jelentős publicisztikai, szakirodalmi tevékenységet is kifejtett, amelyekben részint várospolitikai elképzeléseit, részint az elvégzett munka tapasztalatait fogalmazta meg, illetve többféle társadalmi jelenségről is elmondta véleményét. Szépirodalmi tevékenységének egyik dokumentuma az Elfeledt dalok című verseskötet.

A könyvben közreadott tanulmányok szerzői a kiváló polgármester elméleti és gyakorlati munkája néhány részterületének összevetését és tevékenységének értékelését végezték el.

A nyitótanulmány Éhen Gyula életét és munkásságát mutatja be. *Katona Attila* első alkalommal rajzolja meg tudományos igényvel ennek a távlatos gondolkodású, töretlen akarátú, a kihívások előtt ki nem térő városvezető, várospolitikus portréját.

*Gyáni Gábor* a reformer polgár nézeteit mutatja be, összehasonlítva a korszak legmodernebb magyar városának, a főváros politikusainak Bárczy Istvánnak és Vázsonyi Vilmosnak a nézeteivel. Gyáni szól a korabeli korszerűséget megtestesítő városról vallott ellentétes nézetekről is. A szerző értékelése szerint a hazai kortárs várospolitikusok sorában Éhen a „reformista liberális” gondolkodást képviseli.

*Melega Miklós* Éhen munkásságának – bizonyára egyik legjelentősebb részterületéről – infrastrukturális programjáról és annak megvalósításáról ad alapos elemzést. A modern város – amely egyre több embert vonz magához – alapvetően fontos egészségügyi követelménye a fertőző betegségek kialakulásának, elterjedésének megakadályozása, illetve ennek érdekében kiépített egészségügyi ivóvíz ellátás és a hozzá szervesen kapcsolódó szennyvízelvezetés, azaz a csatornázás. Az infrastrukturális fejlesztés másik fontos eleme az út- és járdaburkolati program, amelynek része volt – egyebek mellett – a Gyöngyös és Perint patakok vas- és betonhídjainak megépítése is. A szerző szerint „A modern város Éhen Gyula gondolataiban élő eszménye elképzelhetetlen volt rendezett vonalú, tiszta, szilárd anyaggal burkolt utcák nélkül.” Elemzése szerint 1902-re, Éhen polgármesterségének utolsó évére Szombathely infrastruktúrájának technikai színvonala és kiterjedtsége első volt a hazai városok sorában. Fél évtized múltán, még 1908-ban is, csak a magyar városok 10 %-a rendelkezett korszerű infrastruktúrával. Melega tanulmánya ismerteti azokat a technikai eljárásokat és műtárgyakat is, amelyek elősegítették e korszerű infrastruktúra megteremtését.

Az iparosodó Szombathely, különös tekintettel a vasúti csomópont kiépülésére egyre több munkát igényelt, akiknek természetesen lakhatási lehetőséget kellett nyújtani. A meglévő bérlakások drágák voltak, állami lakás pedig kevés. Az or-

szágszerte épülő kedvezményes lakások sorába tartozik a vasutas munkások részére szervezett szombathelyi munkáslakótelep életre hívása. Éhen – már nem polgármesteri minőségében – kezdte meg szervezni Nádás Róbert vasúti főmérnökkel együtt a vasúton túli munkáskolóniát. *Kalocsai Péter* e lakótelep történetét mutatja be tanulmányában az ötlettől a megvalósításig. Megismerjük a telep kijelölésének módosulásait, az egyes ingatlanok nagyságát, a lakások nagyságát-beosztását, s a menetközben – sajnos „természetesen” – jelentkező gáncsoskodásokat is. Az első négy lakóház tulajdonosának az 1911. november 18-án tartott városi tanácsülésen adták meg a lakhatási engedélyt.

*Katona Attila* második tanulmánya a polgármesteri tevékenység másik fontos szeletét, az elemi oktatást mutatja be. Éhen szerint a modern város egyúttal kereskedelmi központ is, s ennek megvalósítása érdekében négy fontos területet kell kiépíteni. Ezek Szombathely esetében: vasúti központ (ez nagyjából erre az időszakra kiépült), kereskedelmi és iparkamarai székhely, jó kereskedelmi intézményrendszer, illetve a kereskedelmi érdekeket kiszolgáló szakiskolai rendszer, amelynek alapját az elemi oktatás képezi. Katona tanulmánya az elemi oktatással kapcsolatos éheni elképzeléseket ismerteti, jelesen az állam szerepe az oktatásban, illetve az állam és a város szerepének megoszlása e folyamatban. Szól arról is, hogy a polgármester az elemi oktatás feladatát – többek között – a kulturális színvonal megalapozásában, társadalmi differenciálódást csökkentő, valamint a tehetőség gondozó tevékenységben látja. Katona bemutatja az oktatás szervezése (például a város iskola-körzetekre osztása) és finanszírozása érdekében kifejtett munkáját is. Éhen polgármesteri tevékenységének zárultával is évtizedekig szoros kapcsolatban maradt az oktatással, hiszen a város iskolaszéki elnökének tisztjét is betöltötte.

Az Éhen Gyula munkásságát bemutató tanulmányegység zárásként az 1988-ban alakult Éhen Gyula Kör munkájáról ad tájékoztatást a Kör egyik alapítója, jelenlegi elnöke, *Kozma Gábor*.

A tanulmánykötet második nagy egysége Éhen munkáiból ad válogatást. Ezen egység bevezetőjének is tekinthető *Pallósiné Toldi Márta* válogatott bibliográfiája várospolitikai, publicisztikai írásai-ból. A szerző ezek közül 74 művet sorol föl: önálló könyveket, újságcikkeket, politikai eszme-futtatásokat. Az Éhen-írások válogatása, az egység bevezetője ismét *Katona Attilát* dicséri. Válogatását így indokolja: a terjedelmi szempontok mellett azokat az írásokat látta célszerűnek közreadni, amelyek a helyi közkönyvtárakban már nem találhatók meg, illetve a helyi városfejlesztés terveit és a városok történelmi hivatásával kapcsolatos gondolatait tárja a közvélemény elé.

A két nagyobb terjedelmű írás a kilenc közül a *Hova jutunk?* című – politikai esszé, A városok társadalmi című pedig időszerű társadalmi jelenségekre, ügyekre (elemi oktatás, gyermekvédelem, szegényügy, a lakosság foglalkozási tagolódása, stb.) vonatkozó reflexióit fejtí ki. A kötet írásainak elévülhetetlen érdeme az alapos tényföltáró mun-

ka, amely kellő alapja lehet egy Éhen-monográfia elkészítésének. A tanulmányokat 28 illusztráció teszi teljessé.

Az elegáns kötetet *Sellyei Ottó Tamás* tervezte. Kiadását *Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata* és a *Berzsenyi Dániel Könyvtár* vállalta. (Szombathely, 2004.)

Gál József

## LUGOSI LUGO LÁSZLÓ:

### Tükörképek.

Ludwig Rohbock nyomában

Aki megfordul az antikváriumokban, gyakran találkozik Ludwig Rohbock jellegzetes, immáron csaknem másfél évszázada készült tájképeivel. Vannak fekete-fehér és vannak színes változatú metszetei is. Ha a számítógépem fölé nézek, szobám falán két színes, bekeretezett Rohbock metszeten akad meg a szemem: az egyik Dévény, a másik Beckó várát ábrázolja. Hunfalvy Jánosnak a Magyarország és Erdély eredeti képekben című háromkötetes művéhez (Darmstadt, 1856–1864) készültek eredetileg ezek. A kötetek különleges ritkaságok, az utóbbi évtizedekben aukciókon is ritkán fordulnak elő, s akkor is több tízezer forintot árón szerezhetők meg. Sőt az Európa Kiadó által 1986-ban, csaknem 16 ezer példányban megjelent hasonmás kiadás is föltűnt már az utóbbi években az aukciókon. A hasonmás kiadáshoz mellékelt kis füzetből megtudhatjuk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában megőrződött 44 eredeti Rohbock rajz, illetve akvarell. Az akvarellek közül a diósgyőri váróll készültet mellékelik is. Tegyük hozzá, hogy a hasonmás kiadás képei nyomásának minősége bizony jelentősen gyengébb az eredetinel.

A metszete művészeti értékéről az említett füzetben Rózsa György művészettörténész adott elemzést. Azzal azonban nem foglalkozott, hogy ezek a látképek mennyire valóságúéek. Tegyük hozzá, a táj- és városképek esetében ilyen kutatásokra ritkán kerül sor. Pedig nem is túlságosan bonyolult a feladat: meg kell keresni azt a látószöveget, ahonnan a kép készült, s egybe kell vetni a mai látványt a régivel. Ehhez az szükséges, hogy fényképet készítsünk a régi képpel azonos (vagy megközelítő) látószögéből.

Régi fényképek esetében van erre példa: Pécs egykor és ma címmel 1994-ben jelent meg (a Pécs Története Alapítvány kiadásában) egy album, amely a város egyes részeiről az 1870-es évek és az 1930-as évek között készült (fekete-fehér) fényképeket mutatja be az egyik oldalon, s a másik oldalon az ugyanonnan készült mai színes-képeket (készítette: *Csonka Károly*). A kötethez *B. Horváth Csilla* írt bevezető tanulmányt.

Ennél sokkal nagyobb feladatra vállalkozott *Lugosi Lugo László*, amikor elhatározta, hogy végigjár 66 helyet, amelyről Rohbock csaknem másfél évszázada képet készített. Járt a fővárosból kiindulva a Dunántúlon (beleértve Burgenlandot is), Szlovákiában Dévénytől Kassáig, Erdélyben Ko-

lozsvártól a Szászföldig és Székelyföldig, az Alföldön és Észak-Magyarországon.

Aki próbált már várakat körbejárni, az tudja, mennyi idő szükséges ahhoz, hogy megtalálja az ember, azt a nézőpontot, ahonnan készülhetett egy régi ábrázolás. Településeken belül pedig (főleg nagyobb városokban) az jelent gondot, hogy az új épületek miatt nagyon nehéz a régi nézőponttal egyező kameraállásból képet készíteni. Vélhetően egyes régi képek összehasonlító új felvételei itt is azért maradtak el, mert nem lehetett megfelelő felvételt készíteni. Más esetekben viszont a megtervezhető gazdaságos útvonalból túlságosan is kieső helyek maradhattak el. Egy bizonyos, hogy *Lugosi Lugo László* (és fotóstársa, Nagy Balázs) vállalkozása a maga nemében páratlan. Ismerve a Helikon Kiadó több évtizedes tevékenységét, voltaképpen nem meglepő, hogy vállalkoztak a mű kiadására. Ez a kötet is újabb bizonyítéka a kultúra, a nivós kiadványok iránti nem lanyhuló elkötelezettségüknek.

Rohbock dicséretesen igyekezett a másfél évszázaddal ezelőtti Magyarország legszebb, legromantikusabb arcát megmutatni. Ehhez mesterien, mindig a legmegfelelőbb nézőpontból ábrázolta az épületeket, településrészeket. A fényképek ékes bizonyítékai annak, hogy épület- és tájrajzai szinte fényképszerűen pontosak. Tegyük hozzá: általában sokkal pontosabbak, mint az 1850–1860-as években a magyarországi képes hetilapokban közölt hasonló témájú, különféle technikával készült grafikus ábrázolások. Egyetlen tipikusnak látszó eltérést figyeltünk meg a fotók és a régi képek gondos összehasonlítása során: némely építmények (pl. a Lánchíd kapui, vagy a diósgyőri vár tornyai, az esztergomi székesegyház tömbje) karcsúbbak a valóságosnál, egyes hegyek nem annyira meredek a valóságban (pl. az esztergomi várhegy, Sztrecsnó, Krasznahorka), mint a metszeteiken látható.

Összehasonlítva a mai képeket a régiekkel, az is megállapítható, hogy Rohbock nagyon gondosan komponálta meg az ábrázolásokat: az épületek előterében mindenütt jellegzetes alakokat is megrajzolt. A mai idők művészenek (a fényképezésnek) emberek helyett általában be kellett érnie egy-két autóval, amelyeket szíve szerint alighanem inkább kihagyott volna a képből, ha lehetősége lett volna rá.

Sokat változott az épített illetve a táji környezet az elmúlt másfél évszázad alatt. Ha a mai fotóművészt megbíznánk, hogy járja végig azokat a helyeket, amelyeket Rohbock is fölkeresett, bizonyára szinte minden esetben más nézőpontot választana, mint grafikuselődje. Különösen néhány mai kép (pl. Győr északról, az egyik pozsonyi tér, Körmöcbánya vagy a tornai várhegy, Veszprém stb.) lenne megdöbbentően sivár a régihez viszonyítva.

A fotós szerénységére vall, hogy csupán egyoldalas előszót írt a kötethez. A kísérő szöveg összeállítója *Száraz Miklós György*. Utóbbi általában a Hunfalvy-féle szöveg vonatkozó részeit idézte, csupán néhány történeti adalékkal toldotta meg, ahol szükségét érezte, s finoman ráérezve a rajz és a fénykép különbségeire, „kommentálta” a lát-

vány különbségeit. A kötet *Basics Beatrix* tanulmányával zárul, aki röviden összefoglalta Ludwig Rohbock életének és művészetének számunkra fontos részleteit, kitérve a XIX. század második felének európai tájképfestői körére is. A mai határon túli helységnévsztárt is mellékeltek a kötethez. A kiadvány izléses külalakja, megformálása tapasztalt szakember, *Zigány Edit* érdeme. Jó szívvel ajánljuk a honismeret iránt érdeklődők figyelmébe ezt a pompás kiadványt.

(Helikon Kiadó, Bp. 2003.)

Csorba Csaba

## Honismereti közösségek periodikái<sup>1</sup>

Huszonhét honismereti, vagy honismereti jellegű periodikát néztem át, amikor a honismereti kiadványszerkesztők zánkai tanácskozására készültem. Ezek között a kimondottan honismereti közösségek által megjelentetett kiadványok voltak többségben, szám szerint tizennégyről van szó. Háromfelé osztottam őket.

Az *első csoportba* az egy-egy településhez kötődő honismereti kiadványokat soroltam.

Az illendőség úgy kívánja, hogy a vendéglátó Veszprém megye, azon belül is a szomszédos – csaknem házigazda – Révfülöp Honismereti Egyesületének és Helytörténeti Gyűjteményének *Villa Filip* című *közlönyével* kezdjem a sort. Kevés tartalmasabb, sokszínűbb, gondosabban szerkesztett honismereti kiadványt ismerek a Kárpát-medencében. Kitűnően kiaknázzák a fürdőhely nyitottságában rejlő lehetőségeket, hangyaszorgalommal gyűjtik az itt megforduló jeles személyiségek révfülöpi kapcsolatainak tárgyi és szellemi emlékeit. A lapnak jó szakmai háttérrel nyújt a Révfülöpi Helytörténeti Gyűjtemény anyaga, amely mint magnes vonzza a helyben élő és elszármazott lokálpatrióták birtokában lévő relikviákat. A lap szerkesztője példamutatóan ötvözi a tematikus számok összeállításában rejlő lehetőségeket a tematikai sokszínűséggel, a „parciálissal” a „globálisal”. A lap írásából kitűnik, hogy innen valamikor nem elköltöztek az emberek, hanem idevonzódtak, mint például egyik anyai-ági fölmenőm, iglói Szontagh Tamás, a Földtani Intézet megbízott igazgatója, aki az 1880-as években itt vásárolt magának villát s tevékenyen részt vett a helyi közéletben.

Veszprém megyében és a Balaton partján maradvára rátérek a *Füredi História*ra, Balatonfüred Városi Könyvtárának, Helytörténeti Gyűjteményének és Helytörténeti Egyesületének *helytörténeti folyóiratára*. A Helytörténeti Gyűjtemény itt is szerepel, mint „intézményi” háttér. Az pedig, hogy a kiadvány neve szerint nem honismereti, hanem helytörténeti, tematikailag valójában nem jelent beszűkülést, hiszen családtörténet, művelődéstörténet, néprajz, műemlék egyaránt szerepel

lapjain, talán csak az egyesületi életről olvashatunk kevesebbet. A fürdőéleti nyitottság pedig talán még jobban érvényesül, mint Révfülöp esetében, hiszen a füredi sétány művelődési fasora az egész világgal terem számukra gyümölcsöző kapcsolatot.

Ha nem is önálló város, de városnyi városrész Helytörténeti Alapítványának *honismereti kiadványa* az *Újpesti Helytörténeti Értesítő*. Valódi lokálpatrióta szellemiségű, gondosan és szeretettel szerkesztett, művészi tipográfiával megjelenő lapról van szó. Igazi honismereti kiadványhoz méltóan nem csupán a szorosan vett helytörténettel, hanem családkutatással, színház-történettel, műemlékekkel, természetvédelemmel, a sportélet múltjával is foglalkozik ez a lap, régen elszármazott jeles családok idáig nyúló gyökereit hozza felszínre és mutatja föl a hozzáértő szerzőgárda.

A 2004. esztendő elején sikerült – hogy úgy mondjam – tetten érnem a *Sárvári Honismereti Híradót*, amint éppen szerkesztőt cserélt, vagyis fiatalított. A Sárvári Honismereti Kör kiadványának köztisztelőben álló szerkesztőjét, dr. Naszádos Istvánt éppen ottjártamkor váltotta fel az ifjú, erőteljes duzzadó Nagy Miklós. Ez a honismereti kiadvány a maga szerény megjelenésével, szűkös terjedelmével elsősorban azt példázza, hogy milyen érték a folyamatosság és az összeszokott, együttdolgozó honismereti közösség lelkesedése. Aligha túlzok, ha azt mondom, hogy ez az évtizedek óta folyamatosan megjelenő *honismereti híradó* tartja össze a kisvárosban színvonalasan működő – mi több: dolgozó – honismereti közösséget. Vagy talán fordítva? A kölcsönhatás nyilvánvaló és természetes.

Ezek után két olyan határon túli honismereti kiadványt mutatok fel, amely – nem is akármilyen – honismereti közösség teljesítménye.

Az egyik a *Partium* címet viseli, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság honismereti lapja. Ismereteim szerint ez az a határon túli magyar honismereti szerzet, amelynek munkája leginkább hasonlít a mi Honismereti Szövetségünkére. Minden ősszel háromnapos Partiumi Honismereti Konferenciát tartanak, az ifjúság számára honismereti tábor szerveznek, pályázatokat írnak ki, legkiválóbb tagjaiknak a Partium szülőteréről, Fényes Elekről elnevezett Díjat osztanak. Az ő lapjuk a *Partium*, amely szerény formában, de annál gazdagabb tartalommal, évente egy-két alkalommal jelenik meg. Ez a 24 oldalnyi kiadvány természetesen nem tud helyet adni a *Partium* és a Bánság hat megyéjét összefogó szervezetben folyó gazdag munka minden termésének, ezért hét esztendője elindították a *Partiumi füzetek* sorozatot, amelynek immár a harmincat is meghaladó kötetekben a nagyobb lélegzetű, olykor monografikus igényű tanulmányokat közlik. A partiumi honismereti közösség eredményei jól mutatják, hogy miként tudja egy szervezet és egy rendszeresen megjelenő kiadványsorozat hadra fogni és közösséggé formálni a korábban egyenként, jórészt magukra hagyva dolgozó, honismereti érdeklődésű embereket.

<sup>1</sup> A 2004. május 22-én, Zánkán, a Honismereti kiadványok szerkesztőinek XI. országos konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett szövegének részlete.

A másik határontúli honismereti kiadvány a *Vajdasági honismereti szemle* alcímet viselő **Bácsországnak**. Ez a profi módon szerkesztett, rendkívül gazdag tartalmú lap nem egy rendszeresen együttműködő honismereti közösség teljesítménye, sokoldalúságban azonban talán még fölül is múlja partiumi testvérrelapját. De nem helyénvaló az összehasonlítás, még kevésbé a méricskelés. Hiszen a honismereti tevékenység nemzetiségi környezetben különösképpen magán viseli a szellemi önvédelmi harcok minden jellegét, aminek egyik legfontosabb eleme a körülményekhez való rugalmas alkalmazkodás. A *Bácsországot* eddig egy Grafoprodukt nevű Kft adta ki<sup>2</sup>, főszerkesztője pedig olyan szerkesztő bizottságot toborzott maga köré, amelynek tagjai derekasan kiveszik részüket a cikkek írásából, de még a szerzők toborzásából is. Mint lámpafény a pillangókat úgy vonzza ez a lap a bácskai lokálpatrióták színe-javát, de egy-egy írás erejéig feltűnnek a szerénységi, a bánsági témák, sőt messzibb vidékek magyarságával foglalkozó írások is. Tudjuk, hogy Délvidék magyarságának nem olyan mélyek a gyökerei, mint a felvidékieknek, vagy az erdélyieknek, pontosabban ugyanolyan mély volt, de a török hódoltság ezeket olyan mértékben elszaggatta, hogy ma már szinte csak az újratelepítés után gyökeresedett hagyományokat ismerjük. Ennek megfelelően a Bácsországnak írásainak többsége a polgári korról, a városiasodással, az újratelepítéssel és az elmúlt három és fél évszázaddal foglalkoznak.

Utóljára hagytam azt a szám szerint kilenc honismereti kiadványt, melyek minden tekintetben honismeretiek, tartalmuk és kiadójuk tekintve egyaránt. A megyei és a fővárosi honismereti periodikákról lesz szó. Van közöttük olyan, amely negyedszázados múltra tekinthet vissza, és van olyan is, amely még báb-állapotban van, amiből majd ezután fejlődik ki a többihez hasonló színes pillangó.

Ilyen ígéretes kezdemény a **Bács-Kiskun megyei Honismereti Hírlevél**, aminek az elmúlt években két, külön számnak nevezett változata jelent meg, az egyik a Kossuth, a másik pedig a Rákóczi évforduló alkalmából. Mindössze 16 oldalas füzetecskék ezek, ám meglepően sok jó anyag fért mindkettőbe, persze mindenből csak egy-egy falat. Vagyunk még néhányan, akik emlékszünk Bács-Kiskun megye egykori rangos honismereti folyóiratára, úgyhogy bízhatunk a még csak szárnypróbálgató híradó mielőbbi szárnyrakelésében.

A Heves Megyei Honismereti Egyesület lapja a **Hevesi Honismeret**. 2003-ban megjelent a 7-8. összevont szám, benne az egyesület 2001. és 2002. évi közhasznúsági beszámolója, ami fontos információkat tartalmaz, de mintha a folyóiratban megjelenő írások nem tükröznék igazán a megye honismereti értékeinek gazdagságát és az itt folyó munka sokszínűségét.

Vendéglátó megyénk honismereti kiadványáról szólva nemrég vehettük kézbe a **Veszprém**

**Megyei Honismereti Tanulmányok** első húsz kötetének repertóriumát. Ez a húsz szám 29 esztendő alatt jelent, amiből nem nehéz kiszámolni, hogy átlagosan másfél évenként látott napvilágot egy-egy kötet. Ezek a számok emlékezetem szerint valamikor főként tematikus számok voltak, az utóbbiak inkább a megyei honismereti munka tartalmas voltát tükrözik. A helytörténet mellett helyet kapnak a környezetvédelem, a családtörténet, valamint az egyesületi élet eseményei. A kiadvány számottevő értéke a folyamatosan vezetett és publikált megyei honismereti bibliográfia.

Méretében meghaladja, de szerkesztési elveiben és anyagának súlyában a veszprémihez hasonló a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesület kiadványa, a **Szülőföldünk**. Gondosan rovatokra tagolt anyaga jól jelzi a szerzők és a szerkesztők igényességét, valamint a megyében folyó honismereti munka hagyományosan sokszínű, szerteágazó voltát. Intézménytörténet, sajtótörténet, településtörténet, művelődéstörténet jól megfér a hagyományos gazdálkodás és a borkultúra ismeretanyagával, valamint a honismereti táborokról, és az egyesületi élet eseményeiről szóló beszámolókkal. Borsod-Abaúj-Zemplén megye honismereti mozgalmának gazdagságát mutatja, hogy a megyei kiadvány mellett számos kisebb, térséghez, vagy településhez kötődő honismereti periodika is megjelenik Ózdon, Edelényben, Putnokon, továbbá ott van a *Galyasági füzetek*, a *Zempléni múzsa*, a *Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából* és bizonyára mások is.

Mozgalmunk sokszínűségét, a megoldási lehetőségek sokféleségét jól érzékelhetjük, ha oda tesszük a több mint 200 oldalas *Szülőföldünk* mellé a mindössze 20 oldalas *Budapesti Honismereti Híradót*, amely a szerény **Városunk** nevet viseli és a Budapesti Honismereti Társaság adja ki. Igaz, hogy évente négy száma jelenik meg, de az még mindig csak 80 oldal. És mégis, mennyi minden fér el ezekben a vékony füzetekben. Rövid – érzésem szerint sokszor túlságosan is kurtá – írások szólnak a fővárosban folyó, rendkívül diffúz honismereti munkáról, eseményekről, jelenségekről, kiadványokról. Példamutató a szerkesztése a tekintetben, hogy miként lehet 20 oldalon ennyi mindent bemutatni. Ismerve a Budapesti Honismereti Társaság munkáját, érzésem szerint a publikálásra érdemes anyag hamarosan szét fogja feszíteni a jelenlegi kereteket. Milyen fontos lenne például a Budapesti História című havonként más helyszínen megrendezett gazdag honismereti témájú, színvonalas előadások szerkesztett szövegének megjelentetése; vagy a kerületek Helytörténeti Gyűjteményeinek kellő részletességű bemutatása, amiknek most csak a címjegyzékük kaphat helyet a lapban.

Érdemes felfigyelni arra az egyébként bármily rokonszenves, de ez esetben semmiel sem indokolható szerénységre, amivel a különböző honismereti egyesületek illetik jobbnál jobb, gazdagabbnál gazdagabb, rangosnál rangosabb kiadványaikat. Ilyen keveset mondó nevekkel találkozunk: *honismereti híradó*, *-értesítő*, *-magazin*. Ebbe a sorba illik a **Somogyi Honismeret**, amely a „So-

<sup>2</sup> Kiadását 2004 végén vette át egy újonnan megalakuló civil szervezet, a Bácsországnak Honismereti Egyesület.

mogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója” alcímet viseli, pedig hát minden tekintetben rangos folyóiratról van szó. Az átgondolt szerkesztői, szerkesztőbizottsági munkát a gondosan kialakított rovatok jelzik, melyek között ilyeneket találunk: Vallomás a szülőföldről, Helytörténetírás, Néprajz, Népművészet, Névta, Nyelvjárás, Környezetvédelem, Műemlékeink, Helytörténeti arcképcsarnok [szerintem található lenne a Honismereti arcképcsarnok], aztán: Figyelő, Helyismereti kalauz. Minden számban gazdag listát olvashatunk a megye honismereti mozgalmának híreiről, eseményeiről, gondos bibliográfiát a megye honismereti publikációiról.

Nem tudom észrevette-e a Tisztelt Olvasó, hogy a honismereti kiadványok áttekintése során az eddigiekben igyekeztem elkerülni az egyértelmű értéktelést, noha esetenként bizonyára nem rejttem eléggé véka alá a véleményemet. Most azonban ki kell lépnem ebből a szerepből és meg kell mondanom, hogy véleményem szerint a Vas megyeieknek sikerült a legteljesebb mértékben kiépíteniük honismereti kiadványaik jelenleg elérhető legteljesebb körét. Itt ugyanis megjelenik a megyei honismereti mozgalom rendkívül színvonalas folyóirata, a **Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények**. Ez többé-kevésbé állandó rovatokba csoportosítva közli a megye lokálpatriótáinak írásait. A legerjedelmesebb rovat az Adattár nevet viseli, ebben található az anyagközlő jellegű cikkek. Minden számban bemutatkozik a megye egy-egy olyan szellemi műhelye, amely valamilyen szempontból honismeretnek tekinthető. A *Közleményeken* kívül a megyei közgyűlés „tudományos és kulturális folyóirata”, a **Vasi Szemle** is igen gazdag honismereti tematikájú írásokban. Magyar nyugat, A múltnak kútja, Műhely, Forrás, Arcképcsarnok című rovatok elsősorban ilyen jellegűek. Nyugodtan kimondhatjuk, kevés olyan „vidéki” folyóiratunk van – talán még a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Szemle – amelyben ilyen színvonalon és súllyal szerepelne a honismeret, úgy is mint téma és úgy is, mint szemlélet. És akkor itt van még a nemrég indult, *Pátria* címet viselő füzet, ami a *Vas Megyei Honismereti Egyesület Hírlevele*, és elsősorban a megyei egyesület, valamint általában a megyei mozgalom eseményeiről tudósít. Nem szólunk itt most a megye számos településének közelmúltban megjelent monográfiáiról, hiszen azokkal más megyék is büszkélkedhetnek. De ilyen garnitúrával, melyben megtalálható honismereti átitatott megyei folyóirat, a megyei honismereti egyesület színvonalas kiadványa, s még azon kívül a honismereti hírlevél is, ez – jelenlegi viszonyaink között – maga a tökély.

Úgy érzem, ennek megvalósítására kellene törekednie minden megyei honismereti egyesületnek. Nem hiszem ugyanis, hogy az objektív feltételek tekintetében akkora különbségek lennének a különböző megyék között, mint amilyenek a honismereti kiadványok tekintetében mutatkoznak.

Halász Péter

## Újpesti Helytörténeti Értesítő

Klasszikus helytörténeti kiadványba lapozgathatnak rendszeresen fővárosunk egyik kerülete, Újpest lakói. A negyedevente ötezer példányban megjelenő *Újpesti Helytörténeti Értesítő*t az Újpesti Helytörténeti Alapítvány ingyenesen terjesztett lapjaként jegyzik. A 2005-ben már XII. évfolyamába lépő periodika költségeit az újpesti önkormányzat, mint a lap kiadója vállalta fel, az egykori város történeti hagyományainak szellemében.

Újpest önálló városi léte az 1950. év első napján szűnt meg. Ekkor egy politikai döntés következtében huszonhárom, korábban önálló települést – köztük hét megyei jogú várost – egyesítettek a fővárossal, létrejött Nagy-Budapest. A megyei jogú városok egyike, Újpest 1929-ben kapta meg városi rangját. A trianoni határokon belül a negyedik legnagyobb magyar ipari város volt, Budapestet is tekintve. Csaknem hetvenezen éltek itt ekkor, jelentős kulturális, sport- és hitéletet is teremtve. Emlékük megőrzése jórészt *Neogrády László* történelemtanár érdeme. Az egykori ludovikás tiszt, majd a Hadtörténeti Múzeumtól 1951-ben megvált órnagy kényszerű tanári pályafutása kezdetétől lelkes újpesti lokálpatriótává vált. Elsősorban neki köszönhető az itteni helytörténeti szakkörök létrejötte, az 1977-ben működési engedélyt kapott Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény anyagának megalapozása. A rendszerváltást követően Újpesti Önkormányzata felkarolta a városrész történeti múltját ápoló és népszerűsítő civil kezdeményezéseket – támogatása követendő példa lehet nem csupán fővárosi, de országos szinten is. Az említett lap, az *Újpesti Helytörténeti Értesítő* mellett a városrész történeti múltjával foglalkozó több, az önkormányzat által támogatott vagy közvetlenül általuk kiadott kötet, az 1999 augusztusában korszerű működési feltételek közé helyezett helytörténeti gyűjtemény jelzi ennek az útnak a mérföldköveit.

Az egykori város élete elevenedik fel az Újpesti Helytörténeti Értesítő oldalain, amely A/4-es nagyságban, 32 oldal terjedelemben kerül az olvasó kezébe. Ez a kiadvány fontos szerepet tölt be a szűkebb pátria történeti múltjának megismertetésében, a lokálpatriotizmus erősítésében. Alapítója és 1994-től hosszú ideig felelős szerkesztője volt *Kadlecovits Géza*, Újpest elkötelezett lokálpatriótája, helytörténész, több kerületi civil szervezet vezető tisztségviselője. A helytörténeti alapítvány lapja néhány éve, 2001-től megújult formában létezik. Egy háromfős szerkesztőbizottság (*íj. Hermann László, dr. Kőrös András, Rójkó Annamária*) tervezi meg minden számát, *dr. Sipos Lajos* elnök vezetésével. Korabeli fotók, alkalmanként források részletes közlésével teszik hitelessé és hozzák emberközeli a kiadványukban közölteket. Lapterveik gondozása *Banga Ferenc* grafikusművész érdeme. Az újpesti önkormányzat újságának (Újpest) szerkesztőségi háttere segíti megjelenését – a helytörténeti kiadvány szerkesztősége is itt működik és szerkesztője, *Rójkó Annamária* egyben az Újpest újságírója.

Azonos arculattal és rovatszerkezettel jelentek meg a helytörténeti értesítő számai az elmúlt más-



fél évben. Címoldalán a városrész egy-egy jelentős épületéről, építményéről adtak pillanatképet: iskola, vasúti híd, színház, villa, zsinagóga kövei mesélnek itt egykorvolt újpestiekről. Harmadik oldalán találjuk a megjelent írások tartalomjegyzékét, a szerzők bemutatását és a szerkesztőségi impresszumot – mindez kissé folyóirat jellegűvé is teszi a lapot. Tartalomjegyzéke alapján kiadványuk második oldalán mindig a „Múltidéző” rovatval találkozhatunk, amelynek összeállítója Szöllősy Marianne, a kerület helytörténeti gyűjteményének gondozója. A néhai település újságjainak cikkeiből idéz részleteket, egy-egy téma köré csoportosítva. A civil szervezetek tevékenységéről, az újpesti vízmű építéséről, a település uszodáinak fejlődéséről, az iparosodásról, a palota-újpesti vasúti megállóról vagy a zsidótörvények korabeli sajtóvisszhangjáról egyaránt olvashattunk itt szemelvényeket. Ezeknek a témája gyakorta kapcsolódik a periodika egy vagy több tanulmányához, közleményéhez – jól koordinált szerkesztői munkára utalva.

Ezek a tanulmányok és közlemények alkotják az értesítő gerincét, számonként általában húsz nyomtatott oldal terjedelemben. Olvashatunk itt sorozatot az újpesti lóvasút történetéről, a boldog békeidők újpesti civil szervezeteiről, az Ister Vízmű múltjáról, az újpesti faipari szakoktatásról, az akkor háza történetéről, az újpesti iparvárosról, a zsidó hitéletéről és az újpesti holokausztról egyaránt. Az egy-egy szám indulását meghatározó, alkalmanként forrásközlésekkel kiegészített tanulmányok után olvasható közlemények rovata már rövidebb, színesebb helytörténeti írásokat tartalmaz. Százéves oktatási intézményekről, sporttörténetről, Újpest jeles személyiségeiről, a szülészeti ellátás kezdeteiről, pénzhamisításról, helyi műemlékekről, természetvédelemről, a városrész nemzetiségeinek múltjáról, strandéletéről, újságairól, kulturális eseményeiről, s szervezeteiről, sok egyébről szerezhetünk innen tudomást. Az írások szerzői a városrész helytörténeti kutatói, lokálpatrióták – egyébként tanárok, újságírók, mérnökök, orvosok, de alkalmanként a „hivatásos” szakma képviselőinek (történészek, levéltárosok, muzeológusok) is jelennek meg itt újpesti vonatkozású írásai. Vissza-visszatérő szerzőként – az utolsó hat számukban – e két rovatban leggyakrabban *Iványi János* (okl. építőmérnök), *Krizsán Sándor* (gyűjteménykezelő), *dr. Kriska György* (egyetemi adjunktus) és *dr. Sallai János* (határőr alezredes) nevével találkozhattunk.

„Híres újpestiek” címmel külön rovatot kapott *iff. Hirmann László* tanár. Számonként három nyomtatott oldal terjedelemben vázolja fel egy-egy, a település szempontjából jelentős személy életútját. Így elevenithette fel *dr. Técsőy Henrik*, az Újpesti Torna Egylet úszószakosztályának vezetője, *Rákóczy Géza*, az újpesti Könyves Kálmán Gimnázium igazgatója, a vasdiplomás *Istvánffy Ernő*, az újpesti vágóhid igazgatója, *Jankovich Lajosné*, az Újpesten működő Vakok Országos Menháza és Segélyegyletének létrehozója, *Neogrády László* tanár, az újpesti helytörténeti

gyűjtemény létrehozója és *dr. Venetianer Lajos* újpesti rabbi tevékenységét a lap olvasói előtt.

Kiadványuk utolsó rovatában neves újpesti emberekkel készített interjúkat találunk: a sportolók közül a több mint nyolcvanéves labdarúgó, *Szusza Ferenc* huszonnegyveseres válogatottról és *Sólyom Lászlóné Bíró Agnes*, a berlini olimpia úszóversenyeinek résztvevőjéről; *László György* rubindiplomás építőmérnökről, a vállalkozók közül *Schreiber Gyula* építőmesterről (újpesti a Városháza, a Víztorony és több nagy gyár központi épületének létrehozójáról) és unokájáról, az orosz kényszermunka-táborokba hurcoltak közül 1953-ban hazatért *Pintérné Rohr Magdolnáról*, készült visszaemlékezés jelenít meg az elmúlt évszázadból párhuzamos életrajzokat. Az interjúk készítői általában a helytörténeti értesítőben rendszeresen publikálók közül kerülnek ki. Legnagyobb gyakorisággal *Szóllósy Marianne*, az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény gondozója szövegezte a múlt meg élő tanúit.

Nem maradnak ki a periodikából az Újpest történetéhez kapcsolódó legfrissebb események, hírek sem. A lokálpatriotizmus ápolásában jelentős feladatot betöltő kiadványok recenzálásával, helytörténeti vetélkedők ismertetésével, kiállítások megnyitásával, emléktáblák avatásával, díjak és kitüntetések átadásával stb. minden számuk utolsó oldalán foglalkoznak, a „Helytörténeti hírek” rovatban. A periodika XI évfolyamának megjelent számai mutatják, hogy az önkormányzat és a lokálpatrióták összefogása mennyire sikeres lehet egy település történeti múltjának megőrzése és népszerűsítése terén.

Gábrriel Tibor

## HEGEDŰS PÁL:

### Fejezetek a kisbéri zsidóság történetéből

A város történetéről szóló tanulmánygyűjtemény (Kisbéri Honismereti Füzetek, 1988) és három évvel a várostörténeti monográfia első kötete (Örökségünk, 2001) után örömmel vehetjük kézbe a Kisbéri Honismereti Füzetek második darabját. Ez egy hosszabb lélegzetű tanulmány az ismert helytörténész, *Hegedűs Pál* tollából. Nem előzmények nélkül való abban a tekintetben sem, hogy a rendszerváltás után foglalkozhattak a helytörténészek is olyan kényes kérdésekkel, mint az 1956-os forradalom (Kisbéri emlékezők, 1996), illetve a zsidóság múltja, tragikus sorsa. Ez utóbbi témában a 90-es évek elején az eszteregomi zsidóságról írt tanulmányokat *Ortutay András* (1991, 1993), a tatai zsidóság történetével foglalkozott *iff. Gyúsi László* (1991, 2001). A tatabánya-felsőgallai zsidóságnak 1994-ben emléket állított a Van Reménység Klub tagjának, *Kelemen Emmánus* kéziratos maradt összefoglalása (lelőhely: *József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya*) után az Észak-komáromi KT Könyvkiadó tette közzé *Raab Ferenc*: A komáromi zsidók múltja és jelene című kötetét (2000).

*Hegedűs Pál* hat fejezetben foglalja össze és egészíti ki személyes tapasztalataival vonatkozó

kutatási eredményeit. Célja a valós események bemutatása, a megértés és megbékélés szolgálata, a tragikus események tárgyyszerű értékelése, az emberi, erkölcsi értékek tudatos védelme, képviselése. A szerző a feudalizmus korától az első világháborúig (eddig készült el az Örökségünk című várostörténeti monográfia 1. kötete, 2001.) itt két fejezetet szentel a történeti előzményeknek. Elemzi a zsidóság pozitív szerepét a helyi gazdaság kapitalizálásában, a kisbéri társadalom polgárosodásának folyamatában, a helyi közösség gazdasági- és közigazgatási vezetésében. Ismerteti a (mező) városból származó országos hírvélemények életrajzát, munkásságát, mi által rámutat a kisbéri zsidóságnak a szűkebb, és az országos kultúrában, a nemzet szellemi tőkéjének gyarapításában betöltött helyére. Néhány gazdasági-társadalmi tényezőt sorol fel az antiszemitizmus általános gyökerei közül, majd kézzelírja a Kisbéren élő neves zsidó személyek névsorát (1938-ból).

Kisbér, helyzetéből, uradalmi központ jellegéből adódóan a városfejlesztés, várostörténet Tatáival több vonatkozásban hasonló úttár járta történelme során. Így egyáltalán nem meglepő, hogy a szerző megállapításai, következtetései sem igen térnek el ifj. Gyútsi László értékelésétől. „Összegzésképpen elmondhatjuk – írja Hegedűs Pál –, hogy a zsidók társadalmi részvétele semmi sem zavarta, a lakosság gondolkodásmódját a két világháború között felerősödött antiszemita kampány nem tudta megfertőzni.” Nem a város volt az, amely a zsidótörvényekkel polgárainak egy részét kirekesztette. Az 1939-es 2. zsidótörvény után zsidó állampolgárok nem vehettek részt a közéletben. Kisbéren ekkor a testület zsidó tagjait, megköszönve több évtizedes munkájukat – ünnepélyesen búcsúztatták el.

A német megszállás alatt, s e korszak tárgyalásával jelen munka már túlmegy több megelőző mű időkeretén, „Kisbér vezetői tőlük telhető módon mindent megtettek azért, hogy a helyi zsidóság embertelen körülményein enyhítsenek...” Nemzeti ellenállás sehol sem bontakozhatott ki az embertelenséggel szemben, de Kisbéren is voltak, – s ők alkották a döntő többséget –, akik egy tébolyult eszme táplálta gyűlölettel mentesek tudtak maradni. A kisbériek e szempontból kisebbségi 21 képviselőjét – bár a deportálásokban nem volt szerepük –, börtönbüntetésre ítélték a II. világháború után. A helyi illetőségű volt csendőroket 1947-ben az egykori zsidó hitközségi elnök vezette Nemzeti Bizottság igazolta. A kisbéri gettóból elhurcoltak tiszteletére 1954-ben, egy másik eszme jegyében elkövetett embertelenségek idején, emlékművet állítottak a helyi zsidótemetőben. (Hegedűs Pál 48 kisbéri és – a sajátos helyi viszonyok folytán – ászári holokauszt áldozatot nevez meg.)

Az említett, és egyéb a témában eddig napvilágot látott kiadványok számának szaporodása igen komoly társadalmi igényt jelez. Azt mutatja, hogy a magyar történelem és helytörténet részét képező kisebbségtörténet különös figyelmet érdemel. Egyfelől mert helytörténetírásunkat gazdagíthatják a témában rejlő tartalékok, ami például Kisbéren egy sorozat hosszú szünet utáni folytatását, az

ottani honismereti-helytörténeti kutatások töretlenségét reprezentálja. Másrésztől elengedhetetlenül fontos a valós eseményeket, tényeket és összefüggéseket bemutatni, a zsidóságnak a többségi nemzettel való együttélésben kialakult ellentmondásaival szembenézni, mert ez minden józanul gondolkodó kisebbségi és nagyobb közösség számára erkölcsi és korparancs is egyben.

Még akkor is, ha térségünk urbanizációs, migrációs, asszimilációs- disszimilációs-, etnostrukturális változásainak mikro- és makroszintű történeti kutatása és szigorúan-tudományos értékelése itt Közép-Kelet Európában nem könnyű, nem rövidtávú, de mindenképpen *elvégezendő* feladat.

Dr. Horváth Géza

TÓTH SÁNDOR:

### Szabadszállás képeskönyve

Tóth Sándor, szabadszállási helytörténész, gyűjtő, Petőfi-kutató neve nem ismeretlen a *Honismeret* olvasói előtt.<sup>1</sup> Bár, a talán főmunkájának vehető *Szabadszállás múltjából* című, 2001 évvégén megjelent, 669 lap terjedelmű, gazdagon illusztrált könyvről folyóiratunk még nem ismertette, úgy érezzük, hogy most megjelent nagyszabású, az előbb említett könyvéhez sok szállal kötődő munkáját ismertetnünk kell.

Napjainkra, sok esetben lokálpatrióta indítástól, turista-idegenforgalmi célokat is szolgálva elterjedt, hogy egy-egy település történetét-népéletét, régi, legtöbbször helyi képes levelezőlapok újbóli kiadásával, vagy valamiféle könyvben-albumban való közzétételével ismertessék. Ezen az egyszerű – ám igen dicséretes – közzéadási módokon, talán az új képi, vagy vizuális antropológia hatására is, Tóth Sándor több szempontból is változtatott. Mégpedig úgy, hogy nemcsak Szabadszállás (egyébeknél meglepően gazdag helyi) képes levelezőlapjait közli, hanem *Régi fényképek* összefoglaló cím alatt, 24 csoportba osztottan (Mezőgazdaság; Ipar, kereskedelem; Épület, építmények; Családok emlékei; Református Egyház életéből; Katolikus Egyház életéből; Óvoda; Iskolák; Tanfolyamok; Futballcsapatok; Leventék; Tűzoltók; Egyesületek; Műkedvelő előadások; Szüreti mulatság; Emlékművek; Temető; Események; Egyéb pillanatfelvételek; Régészet; Híres emberek; Belföldi kirándulások; Külföldi kirándulások) mintegy ezer, jobbára színes képet ad közre. Ezen képek java része Tóth Sándor gyűjteményéből származik, de tekintélyes részüket kiterjedt ismeretségi köréből „kölcsönözött” ennek a kiadványnak az elkészítéséhez. Szerzőnk nagyon ismert és népszerű ember Szabadszálláson, mindenkinek bizalommal fordult- és fordul, és adta oda, vagy kölcsönzi neki legféltettebb „értékeit”, például féltve őrzött családi okmányait, fényképeit is. Tóth Sándor rendkívüli helyi tájékozottságának és

<sup>1</sup> A XXXII. Honismereti Akadémián tüntették ki a Honismereti Munkáért Emlékplakettel. Ld. Honismeret 2004. 4. 97. old. (Szerk.)

gyűjtő tevékenysége eredményességének az „adat-anyagközlőkkel” való személyes, sőt bizalomteljes baráti viszony az alapja. Tóth Sándor nagyon is megbecsüli adat-anyagközlőit-, kölcsönzőit. Neveiket nemcsak felsorolja a kötetben, hanem a kölcsönzött anyagokat, miután lemásolta, mindig, következetesen visszaszolgáltatta.

Gondoljuk csak meg, számos szabadszállási ember és család talán ebben a könyvben látja először az általa sem ismert dédnagyszülőket, volt katoná nagyapja képét, vagy éppen a nagyszülők lakodalmát! Tóth Sándor képeskönyve egyszerűen minden tekintetben átfogó, másrészt nagyon is részletező képi információkat nyújt a XIX–XX. századi Szabadszállás gazdasági-, társadalmi- és kulturális viszonyairól. Társadalmi vonatkozásban különösen fontosak a kisebb-nagyobb létszámú csoportokat, közösségeket ábrázoló képek. Az egész kiadványról azt mondhatjuk, hogy minden leírásnál, sőt sok-sok statisztikánál is jobban, pontosabban tájékoztat bennünket Szabadszállás életéről, de bizonyos azonosságok-hasonlóságok feltevelésével sok más település életviszonyairól is. Kiadványunkat igen eredményesen forgathatják a néprajzosok, a szociológusok, a történészek és a helytörténészek, művelődéstörténészek; mindegyikük forrásként kezelheti, értelmezheti és használhatja Tóth Sándor nagyszerű könyvét. Minden bizonytalanság számára ösztönző erővel is bír, azt sejtetve, hogy hasonló, ha nem is ilyen gazdag és talán nem is ilyen példásan szerkesztett képeskönyvet „odahaza” ők is össze tudnának hozni.

Így, kiemelve a kiadvány felmérhetetlen értékű, módszertanilag is irányít mutató kutatási-gyűjtési előmunkáitait, kicsit értetlenül állunk a könyv belső címlapjának hátlapján olvasható ezen szöveg előtt: „A kiadó írásbeli engedélye nélkül tilos a kiadvány egészének vagy bármely részének sokszorosítása, illetve egyéb felhasználása!” Nehogy félreértés essék; a kutató, vagy támpontként használt, idézett szövegek, szövegrészek, képek-illusztrációk található helyének, szerzőjének vagy szerkesztőjének pontos, bibliográfiailag kifogástalan megjelölése mindig és mindenki számára erkölcsi kötelesség. Itt azonban nem erről van szó, hanem arról is, hogy a számító- és fénymásoló gépek világában a sokszorosítás is tilos, de még inkább figyelemre méltó az, hogy a könyv, vagy egyes részei „egyéb felhasználása” (amibe aztán igazán sok minden belefér) is tilos. Különösen érdekesen érinti ez a passzus a hivatásos, de még inkább a honismereti-helytörténeti – semmiféleképpen se szeretnénk azt mondani, hogy nem hivatásos – kutatókat-gyűjtőket. Ez a probléma nem csak itt, Tóth Sándor nagyszerű, kutatási-gyűjtési vonatkozásban példaképként is szerepelhető szabadszállási képeskönyve kapcsán merül fel. Itt volna az ideje annak, hogy a szerzői-, szerkesztői-, kiadói jogok pontos és egységes megállapítsa mellett arról is döntsenek az illetékes ténnyezők, hogy félre nem érthető módon megfogalmazzák, hogy mit szabad, vagy mit nem. Fontos volna, hogy az idevonatkozó döntéseket röviden, szabatos, félre nem érthető módon megfogalmazzák és széleskörűen elterjesszék, ismertessék.

Biztosak lehetünk abban, hogy Tóth Sándor Szabadszállási képeskönyve alapján igen sok hasonló gyűjtési- és kiadói munka indul meg. Ezek a kérdések velük kapcsolatosan is felmerülhetnek.

Ismeretünket azonban nem a szerzői-, kiadói jog körüli néhány bizonytalanság boncolgatásával kell befejeznünk. Sokkal inkább szükséges arról a nagyszerű, mondhatni példátlan erkölcsi és anyagi „hozzáállásról” megemlékeznünk, amelyet Szabadszállás Város Önkormányzata mutat általában a városban folyó honismereti-helytörténeti munka, sajátosan pedig Tóth Sándor munkájának támogatása és könyvei kiadása terén. De meg kell említenünk a közelebből nem ismert *Nyomda Text KFT.* (Kecskemét ?) nagyszerű, sok esetben színes technikával végzett szép tipográfiai (kemény papírkötéssel, mindkét borítón, nagyméretű színes archív fotókkal) munkáját is.

(Szabadszállás, 2004.)

Dankó Imre

## BANA JÓZSEF:

### A lövöldöző „levélhordozó”.

#### Jegyzetek Győr történetének lapjairól

Bana József már könyvének címével sejteti: nem a szakirodalomból megszokott történelmi adalékokkal leszünk gazdagabbak. A lövöldöző „levélhordozó” elolvasása után úgy érezzük, hogy ezt a szellemes elnevezést aposztrofálhatnánk „lövöldöző levéltárosa” is, hiszen a szerző, a győri városi levéltár igazgatója, ugyan nem pisztollyal, hanem a kutatás szellemi fegyverével jobbra-balra, ám sohasem vaktában, maga is lövöldöz. Különleges munkáját olyan olvasmányosan, humorosan – a lelki derűvel megáldott szerzőt idézve – nem „laczfafacáva” írta meg, hogy egyszerre illik rá a tudományos és a szórakoztató minősítés is. Mint tudjuk, ahhoz, hogy a kerek történet összeálljon, a kutatás a szintézis fázisát megérje, sok-sok aprólékos munka, jegyzet, előtanulmány, kisebb írás szükségeltetik. Ez a kis mozaikokból összeállított levéltári kiadvány szépen példázta ezt. A szerző – egy fejezet, a *Mesélő levelek* kivételével – a rendszerváltozás időszakában, a helyi sajtóorgánumban, folyóiratokban megjelent írásait veszi számba, és nyújtja át az olvasónak. A könyv legnagyobb értéke, hogy levéltári forrásokon alapul. A szerző „fond”-orlatosan „olvasztotta” egybe, egy-egy történetre a régen elfeledett töredékeket és melletteük, vagy inkább igazolásukra olyan, a fondjegyzékben rejtőz kérelmeket, beadványokat is közöl, amire csak szívós munkával bukkanhat rá a kutató. Bana József leporolta ezeket a kincseket, kordokumentumot varázsolt belőlük. Hogy miként? A jól felépített derűs kis történetek, a finom lazasággal egymáshoz illesztett „mozaikok” között szövegűhő forrásokat közöl: lapokat (Győri Közlöny 1853, Garabonciás Diák szatirikus lap 1884, Győri Hírlap 1908., TÉR-KÉP 1989, Kisalföld 1992), bulvársajtót, leveleket, évkönyveket (1930), főispáni iratokat, beadványokat, jegyzőkönyveket, sőt még számos anekdotát is belecsempésztet írásaiba.

Bana József – néhol Ovicz írói álnévvel publikált – a jelenkori témák korábbi párhuzamait, „múltbeli analógiáit” tárja fel, de úgy, hogy hozzájuk még kellő tanulságot is sugall. Nemcsak az elit élettörténeteiről, hibás lépéseiről tudhatunk meg tényeket, de a hétköznapi emberek kutatók által kevésbé „csemegezett” életrajzaira, a „kisemberek kalandjaira” is fény derül. Céltáblája is nagyon gazdag: megtudhatjuk kik voltak Győr polgármesterei, kik voltak előkelőségei, kinek milyen jó cselekedete, avagy „huncutsága” volt, például: ki mit ígért a választásokon. Megerősít bennünket a szerző abban is, hogy némely területen van mit tanulni az elődöktől. Sok ma is időszerű kérdés tűnik elő a múlt kódéből, így például a szociálpolitika, a kisebbségi helyzet. Rádöbbenhetünk arra is, hogy az élet számos ismétlődésre ad alkalmat. Történeszeknek, helytörténeti kutatóknak is igazi forrás ez a könyv (Győrhöz kötődő személyiségek, utcanévváltozások, épületek története).

A könyvcsemege több területet ölel fel. Így például a *Polgármesterek, közigazgatás, önkormányzat* részből megtudhatjuk kik voltak a város polgármesterei egészen a 1989-es rendszerváltásig (volt köztük kőműves, rendőrfőkapitány, asztalos is) kinek milyen jó cselekedete, illetve bűne (ígéret, botrány, sikkasztás) volt. Sőt azt is, hogy mit ígért a választásokon (hús hold föld a pannonhalmi apátság földjéből, Horthy kormányzó elcsapása, Habsburg Ottó megkoronázása). Megismerhetjük a kétszáz éve mondott „főnök”, a polgármester és az éjjeliőr esküjét – megjegyzem ez utóbbinál döntő a „többnyire magamat józanan viselendem” rész –, a tollnokok siráimait, a veszélyes mesterséget, a polgármesteri állást, és annak győri képviselőit. Megtudhatjuk még többek között azt is, hogy a közkedvelt Radó-sziget nevét Radó Kálmán kormánybiztosról kapta, aki a városnak adományozta ezt a földbirtokot. Az is kiderül, hogy milyen különleges bizottságok működtek korábban (borellenőrző, bordélyügyi, díszsírhelyet adományozó) a győri előljárásagon, és milyen utcanév változtatási kísérletek voltak Győrben. A szerző bátran osztogat jó tanácsokat (is) a mai politikusoknak. (*Éhes téhen nem tejel*).

Győr történelméhez tartozó egyéniségeket, személyiségeket mutat be a II. fejezet – Szinán pasától egészen a nótás kedvű rendőrfőkapitányig – természetesen a korabeli dokumentumok és anekdoták innen sem hiányoznak. Azt is megismerhetjük, hogy a kommmű/tanácskoztársaság alatt hova tűnt a megyéspüspök miscora és az egyik elvtárs hogyan osztotta el azt a „legsúlyosabb betegeknek, valamint haldokló proletároknak”. Több olyan fontos történeti adalékot kapunk – például, hogy milyen feliratot tűzött ki Szinán pasa a fehérvári kapura, vagy hogy 1852-ben I. Ferenc József győri látogatása alkalmából a körszakállas arcok megbortoválását Dörner Ede megyefőnök rendelte el –, amelyek nem akármilyen különlegességekkel bővítik ismereteinket Győr történetéről.

Helytörténeti kutatók számára is „csemege” az épületekről, intézményekről szóló rész, amelyben a most is időszerű témával, a Frigyes laktanya sorsáról, a Royal, a Vörös Csillag, majd a Rába Szállóról, illetve a múzeum (1939) építési történetéről olvashatunk információkat. Nem hiányozhatnak a

vallási élet kultúrtörténeti emlékei, érdekességei sem. Bana József írásából kiderül, a híres Szent László hermáról azt tartották, hogy megóv a földrengéstől, vagy ahogy 1940-ben – Ungvárral mellett – Győr is támogatta: Szent László napja legyen nemzeti ünnep. Megtudhatjuk azt is, hogy mikor érkeztek Győrbe az evangélikus hívek és jelenleg hogyan áll az egyházi ingatlanok ügye, sőt azt is, hogy a jelenlegi kitüntetéseknak volt-e előzménye. A *szociálpolitikai* fejezet is rejteget múltból mentett tanácsokat a mai kérdésekre, problémákra.

A *cigányokkal* foglalkozó VI. fejezet érzékeltes képet nyújt az itt élő kisebbségek életéről, szokásairól. Híradást kapunk a kóbor cigányok sikertelen és sikeres letelepítéséről, győri cigányzenés dinasztiák történetéről, életéről, muzsikás babéjaikról. Örök témát és problémát ölel fel a *prostituációról* szóló rész. Történelmi csemege az a hír, hogy száz éve csak az nyithatott bordélyházat, aki hátrányos szociális helyzetű volt, miként az is, hogy luxusbordély híján az urak irigykedtek és többször napirendre tűzték egy nyilvánosház építésének tervét. Az is kiderül, hogy a lakosok és kéjnlők között gyakran adódtak nézeteltérés.

S ki gondolná, hogy a régi levelek milyen sok mindenről mesélhetnek még. Így olvashatunk Xántus János fegyvertartási engedélyéről, az 1882-es banki visszaélésről, a szabadhegyi plébános esetéről a kutyákkal, sőt még ama nevezetes levélhordozó lövöldözéséről is. Győrhöz szorosan kötődik Baross Gábor neve. Bana József érthetően külön fejezetet szentel a „vasminiszter” emlékének, kultuszának (*Amiről a Baross út mesél, A Baross név megint szép lesz*). A halálához kötődő eseményeket is megismerhetjük, így azt, hogy temetésekor a győri üzletek zárva tartottak, és budapesti szobrára a város 500 Ft-ot adományozott.

A történelmük „vérvizatarai” enged bépilantást *A fasizmus, náci és a II. világháború* című fejezet. (*A győri Mussolini tér, Hungarista Nagynemzeti Téblolya*) Megtudhatjuk, hogy hol voltak Győrben a nemzetiszocializmus híveinek gyűlései, és többek között azt is, hogy 1933-ban Gömbös Gyulát Győr díszpolgárává választotta. Szomorú eseményről adnak hírt az 1944-es győri bombázásról szóló dokumentumok, de helyet kapnak a könyvben a győri 1956-os események is. A történelmi firtoraként olvashatunk különböző korszakok kép le- és felakasztásáról, Lenin elvtárs és Kossuth képeinek többszöri cseréjéről (*Lenin, vagy nem Lenin?*). S az az olvasó, aki eddig nem talált magának megfelelőt, a „*Győri vegyes*” – győri üdvözlésként – XII. „rovatban”, biztosan örömet lel! (*Politika helyett farsangi maszkok, Szipoly Bonifác úr gyorsan szaporodjék, Egy nyugati is tönkremehet, A várua várt temetés – Utolsó halott, előre fuss!*) A szerző kitérő humorérzékét mutatják a fejezetcímek is: *Pérez beszél, kutyá ugat! Koporsók féláron – hőhár piknik, Stipi-stopi, enyém az „idus”, Rozsdás a vasminiszter, Az ágyasné betiltott kocsmája*. A tudományosság és szemléletesség igényét elégti ki a kötet végén található névmutató, valamint a képek és a korabeli dokumentumok gyűjteménye. A színvonalas korhű képmutatók – amelyeket Kurcsis László grafikusművész áldmodott és valósított meg – jól illeszkednek a könyv sok-sok apró fejezetéhez.

Bana József bevezetőjében azt reméli, hogy kellemes perceket nyújt az olvasónak. Bizton állíthatom: ez sikerül. Egyetlen egy „hiba” róható fel az írónak, hogy az érdekes hírektől és a nevetéstől szaporodnak az ember „jó ráncái”. Egyébként az ilyenfajta nevetésről Eötvös Károly gondolatai jutnak eszembe: mi is hát szerinte a nevetés? A „léleknek dalra kerekedése, ropogós ugrádozása, vidám kurjongatása. Semmiféle szeszesimal nem hat olyan játékon, mint a józú nevetés. S ha az orvos patikaszerrel rendel: miért nem tud néhány adag józú nevetést is rendelni.” Bana József könyve, nemcsak jó hasznot hoz a Győrt kutató és szerető embereknek, de bizony felér egy jó gyógykúrával is.

(Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 2001.)

Dr. Lanczendorfer Zsuzsanna

## KRISTON VÍZI JÓZSEF:

### Közös nyelven Ungon, Berken Néprajzi játéktanulmányok a múlt század elejéről

A Kriston Vízi József által válogatott tanulmányokat tartalmazó kötet a XX. század elejének legfontosabb magyar néprajzi játékirodalmáról ad körképet, nemcsak a szakemberek, hanem a téma iránt érdeklődő pedagógusok számára is. A bevezető tanulmányban – Néprajzi játékkincsek a 100 évvel ezelőtti Magyarországról – a szerző a népi játék felfedezésének korai időszakáról ír: a legjelentősebb alapvetéseket s a kutatók első gyűjtőútjait veszi számba az Osztrák-Magyar Monarchia területén. A magyar gyermekjáték-kutatás nyolc korai jelentős alakját ismerhetjük meg, egy-egy tanulmányuk vagy gyűjteményük közreadásával.

Hathalmi Gabnay Ferenc erdömérnök az Ethnographia hasábjain megjelent felhívásra látott a gyűjtőmunkához, írásai jelentős ökortörténeti és etnológiai összehasonlító ismeretekről tanúskodnak. Ung vidéki gyűjtőútján csaknem félszáz „természetes játékszer” gyűjtött, s adott át a Néprajzi Múzeumnak. A kötetben szereplő Gyermekjátékok című munkájában Budán, Gödöllő és Vác vidékén, az Ung völgyében, a Balaton parti Szemesen, s a fiemei öböl néhány településén gyűjtött anyagot közöl. A temesvári születésű szerző gyermekéveinek egy részét, 1870–1875 között Budán töltötte, s mint „budai fiú” együtt játszott az ottani gyermekekkel, s játékaik egy része is németül folyt. A játékokhoz összehasonlító adatokat is idéz a temesvári és a fehértemplomi németektől.

Zsemley Oszkár hírlapíró, aki a Magyar Nyelvőr hasábjain a gyermek- és diáknyelvről is írt, a gyer-

mek- és játékközlő tanulmányozásával is foglalkozott. A fővárosi gyermekek játékaik című tanulmányában saját gyermekkori emlékeit eleveníti fel, dialektológiai pontossággal.

Hajnal (Holczmann) Ignác tanító Bácskai gyermekjátékok című munkájában egy délvidéki német falu, Torzsa játékszerait és játékeit mutatja be, röviden kitérve a magyar gyermekjátékok befolyására. A szerző Bars vármegyében született, majd Túrkevény, a baranyai Petőcön, a bácskai Torzsán, s a Trencsén vármegyei Csacán tanított, s publikációi több regionális folyóiratban, országos nevelési lapokban és az Ethnographiában jelentek meg.

Gönczi Ferenc a néprajzi gyűjtés és kutatás, s a muzeológia iránt is elkötelezett tanító volt, a Muraköz, Göcsej és Hetés népeinek egyik első ismertetője, aki Zalából elkerülve Somogyország népéletét és gyermekvilágát kutatta. A gyermekek játékvilága Göcsej és Hetés vidékén című munkájában játék közben mondott verseket, mondókákat, tréfás hangutánzó párbeszédet, kiolvasó verseket, valamint gyermekjátékok leírását közli, s a játékszer rajzait is bemutatja.

Kiss Lajos hódmezővásárhelyi születésű néprajzkutató volt, akinek a Vásárhelyi kistükörben összegyűjtött írásai közül e kötetben az alföldi gyermekek egyik legkedveltebb játékaról, a sárkánykésztésről és a sárkányeresztésről szóló tanulmányát olvashatjuk.

Ifj. Gulyás János gyulai néprajzi gyűjtő munkái az Ethnographiában, a Néprajzi Értesítőben és a Nemzeti Kultúrában olvashatók. A Sárkányozás Gyulán című közleménye értékes adatokkal szolgál a téma kutatásához.

A szegedi Kovács János távirai hivatali főnök, s a nagy múltú Dugonics Társaság tiszteletbeli elnöke „a város folkloristája” volt. Játékok és mulatózások címmel olvashatók e kötetben a szegedi gyermekek és felnőttek játékaik és különféle hétköznapi és ünnepi szórakozási formái: a mesélés, a kártyajátékok, a kocsolyázás, a labdajátékok, a nagy és kis méta, a goszpodi, a dólézés, a glikkerezés és számos más régi szegedi játék. A gyermekek életéhez és a gyermekjátékokhoz fűződő versek, dalok is a XIX. század második felének népköltészetét idézik.

A kötet utolsó közleménye az ország északi tájaira vezeti el az olvasót: Istvánffy Gyula Palóc- és barkófieldi gyermekjátékok című munkája, mely Heves és Borsod vármegyei gyűjtéseiből ad válogatást. A szerző tanár, néprajzkutató, aki több mint 40 tanulmányt és könyvet írt az északi magyar népcsoportokról és a szlovákokról, s igyekezett megragadni e táj néprajzi sajátosságait.

(Pont Kiadó, Budapest, 2003)

Bereznai Zsuzsanna